

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΘΡΗΣΚΕΙΑ :
ΤΟ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΚΟ - ΒΙΟΛΟΓΙΚΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ
ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗΣ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΚΗΣ

*Ἡ συμβολὴ τοῦ Walter Burkert στὴν ἔρευνα καὶ μελέτη
τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς θρησκείας.*

Υ Π Ο

ΑΦΡΟΔΙΤΗΣ Α. ΑΒΑΓΙΑΝΟΥ
Δρ. Φιλ. Πανεπιστημίου Ζυρίχης

Τὸ βραβεῖο Balzan γιὰ τὸ 1990 —μία ἀπὸ τὶς ὕψιστες διακρίσεις γιὰ ἐπιστημονικὲς ἐπιδόσεις— ἀπονεμήθηκε στὸν ἐλληνιστὴ καθηγητὴ τῆς κλασσικῆς φιλολογίας στὸ Παν/μιο Ζυρίχης Walter Burkert. Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι ἀπὸ τὸ 1902, ὅταν τιμήθηκε ὁ Theodor Mommsen μὲ τὸ Nobel γιὰ τὴ δραστηριότητά του στὴν ἔρευνα τοῦ ἀρχαίου κόσμου, δὲν ἔχει παρατηρηθεῖ ὡς σήμερα παρόμοια ἐπιστημονικὴ συμβολὴ στὸ χῶρο αὐτόν, ἄξια τέτοιας ἐπιβράβευσης.

Ὁ W. Burkert εἶναι ὁ πιὸ εἰδικὸς καὶ διακεκριμένος ἐπιστήμονας τοῦ καιροῦ μας στὴ μελέτη τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς θρησκείας. Γιὰ τὴν ἔρευνα τῆς ἐκδήλωσης αὐτῆς τοῦ ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ ἔχει ἀναγνωρισθεῖ ἀπὸ μακροῦ ἡ ἀναγκαιότητα τῆς κατοχῆς ὅλων τῶν ἀπόψεων τῶν κλασσικῶν σπουδῶν, συμπεριλαμβανομένης τῆς γραμματείας, ἀρχαιολογίας, τέχνης καὶ φιλοσοφίας, ἀλλὰ ἀκόμη τῆς ἀνθρωπολογίας καὶ τοῦ περιεχομένου τῶν θρησκευτῶν τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Ἑγγύς Ἀνατολῆς. Ὁ W. Burkert συνδυάζει στὰ ἔργα του τὴν πρωτοτυπία μὲ τὴ βαθειὰ γνώση ὅλων τῶν συναφῶν πρὸς τὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ θρησκεία μαρτυριῶν καὶ μαθήσεων, ἐνῶ δὲν διστάζει νὰ ἀκολουθεῖ τρόπους σκέψης ποὺ εἰσηγοῦνται ἄλλες ἐπιστῆμες. Ἐπιπλέον, εἶναι καταφανῆς ἡ ἐμβριθεὶά του γιὰ τὶς ἀνθρωπολογικὲς, ἠθολογικὲς καὶ ψυχολογικὲς ἐκφάνσεις τῆς θρησκείας.

Μῦθος καὶ Ἱεροτελεστία.

Στὸ πλαίσιο τῆς θεωρίας τῆς μυθολογίας ἡ ἔκφραση «μῦθος καὶ ἱεροτελεστία» ἀναφέρεται συνήθως στὴν τελετουργικὴ καταγωγὴ τοῦ μῦθου. Ἡ ἄποψη αὐτὴ εἶναι συνδεδεμένη μὲ τὴ «Σχολὴ Cambridge», τῆς ὁποίας οἱ

κύριοι εκπρόσωποι Jane Ellen Harrison, A. B. Cook, F. Cornford καὶ G. Murray εἶχαν ὡς πηγή ἐμπνευσης τὸ πολύτομο ἔργο τοῦ Sir James G. Frazer *The Golden Bough*. Τὸ ἐρμηνευτικὸ μοντέλο, ποῦ ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 19ου αἰ. ὡς πρόσφατα κυριαρχοῦσε στὴν ἔρευνα τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς θρησκείας, θεωροῦσε τὶς ἱεροτελεστίες ὡς «ἐπιβιώσεις» τῶν λατρείων βλάστησης μιᾶς πρωϊμότερης ἀγροτικῆς ἀνθρωπότητας. Ὁ Martin P. Nilsson (1874-1967) προσέδωκε μὲ τὰ ἔργα του κύρος σ' αὐτὴ τὴ θεωρία ὡς τὴ δεκαετία τοῦ '60.

Ἡ «Σχολὴ Cambridge» προσέφερε δύο σημαντικὲς συμβολές στὴ μελέτη τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς θρησκείας: α) τόνισε τὴ σημασία τῆς θυσιαστήριας τελετουργίας καὶ β) εἰσήγαγε τὸ μοντέλο τῆς μύησης στὴν ἐρμηνεία τῶν μύθων καὶ ἱεροτελεστιῶν.

Ὁ W. Burkert, ἐνῶ δὲν ἔμεινε ἀπαθὴς στὴ θεωρία τοῦ Emile Durkheim περὶ τῆς κοινωνικῆς λειτουργικότητας τῆς θρησκείας καὶ τῶν τελετουργιῶν της, ἐπηρεάστηκε ἄμεσα ἀπὸ τὴν J. E. Harrison καὶ ἐπανεισήγαγε τὴ θυσία στὴ συζήτηση γιὰ τὴν ἐλληνικὴ τραγωδία μὲ τὸ ἄρθρο του «Greek Tragedy and Sacrificial Ritual»¹. Τὰ κύρια στοιχεῖα, ποῦ ὑπογραμμίζονται στὴ σχέση τῆς ἐλληνικῆς τραγωδίας μὲ τὴν τελετουργία τῆς θυσίας, εἶναι «τὸ συλλογικὸ συναίσθημα» καὶ «ὁ θυσιαστήριος θάνατος». Ἡ καινοτομία τοῦ Burkert ἔγκειται στὸ γεγονός ὅτι κατέστησε τὴν αἱματηρὴ θυσία κέντρο τῶν ἐρευνῶν του· στὸ «Homo Necans»² ἀνέπτυξε τὴν ἰδέα τῆς θυσίας ὡς καθιερωμένης ἔκφρασης καὶ ἐλέγχου τῆς ἐπιθετικότητας. Πρόδρομὸς του ὁ Karl Meuli, ὁ ὁποῖος ἀνίχνευσε τὶς ἀρχὲς τῆς θυσίας ζῶου στὶς τελετὲς τῶν κυνηγιῶν τῆς Παλαιολιθικῆς ἐποχῆς, ποῦ σκόπευαν στὴν ἀνασυγκρότηση τῆς φονευμένης λείας³.

Στὸ «Homo Necans», ἡ θεωρία τοῦ Burkert βασιζέται πάνω στὴ συστηματικὴ μελέτη τῶν μαρτυριῶν τῆς Ἐθνολογίας, Παλαιοανθρωπολογίας, Προϊστορίας, Ψυχολογίας, Λαογραφίας καὶ Ἡθολογίας, γιὰ νὰ ἐρμηνεύσει τὴν παράξενη θέση ποῦ κατέχει ἡ αἱματηρὴ θυσία στὸ κέντρο τῆς λατρείας ὄλων τῶν ἀρχαίων θρησκειῶν καὶ κοινωνιῶν τῆς Μεσογείου. Τὸ σημεῖο ἀναφορᾶς αὐτῆς τῆς θεωρίας εἶναι ἡ ἐμπειρία τοῦ κοινοῦ φόνου γιὰ χάρη τῆς κοινῆς ἐπιβίωσης: ἡ ἀλληλεγγύη τῆς ομάδας ἢ τῆς κοινότητας καὶ ἡ συλλογικὴ ταυτότητά της εἶναι δημιουργήματα τῆς τελετουργίας τοῦ φόνου κατὰ τὴν αἱματηρὴ θυσία. Ἡ κοινὴ ἐνοχὴ τῶν συμμετεχόντων σ' αὐτὴν τὴν πράξη μαζὶ μὲ τὸ διαφορετικὸ status αὐτῶν μέσα στὸ τελετουργικὸ δρᾶμα προσδίδουν

1. Greek Tragedy and Sacrificial Ritual, στὸ G R BS 7, (1966), 87-121.

2. Homo Necans. Interpretationen altgriechischer Opferriten und Mythen, Berlin 1972.

3. K. Meuli, Griechische Opferbräuche. Στὸ Phyllobolia für Peter von der Mühl, Basel 1946, 185-288.

τὴν ἰδιαίτερη σημασία στὸ τελετουργικὸ χύσιμο αἵματος. Ἔτσι, ὁ Burkert ὄχι μόνον προχώρησε πέρα ἀπὸ τὰ συμβατικῶς ἀποδεκτὰ ὄρια τοῦ ἀρχαίου κόσμου, ἀλλὰ καὶ ἐκμεταλλεύθηκε σωστὰ κάποιες ἰδέες ποῦ ἦταν ἀπόρροια τῆς παρατήρησης τῆς συμπεριφορᾶς τῶν κοινωνικῶν θηλαστικῶν γενειά.

Ἡ θέση τοῦ Burkert πάνω στὸ παλιὸ πρόβλημα τῆς σχέσης μύθου-ἱεροτελεστίας εἶναι ἐπαγωγικὴ ὡς πρὸς τὴν ἀνάλυση τῶν τελετουργιῶν στὸ «Homo Necans». Ἦδη στὸ ἄρθρο του «Iason, Hypsipyle and the New Fire at Lemnos»⁴ θεωρεῖ τὴ σχέση ἀνάμεσα στὸ μῦθο καὶ τὴν ἱεροτελεστία ὡς *paripassu* (= ταυτόχρονη καὶ ἐξίσου). Κατὰ τὸν Burkert ὑπάρχουν μῦθοι χωρὶς τελετὲς καὶ τελετὲς χωρὶς μῦθο· ὁ μῦθος δὲν πρέπει νὰ συνδέεται πάντα μὲ τὴν τελετουργία. Σὲ τελικὴ ἀνάλυση, μῦθος καὶ ἱεροτελεστία ἀπορρέουν ἀπὸ μία καὶ μόνη ἀρχή. Ὁ μῦθος κατανοεῖται ὡς μαρτυρία τῆς ἱεροτελεστίας, ἃς ποῦμε τὸ λεκτικὸ της ἀνάλογο. Ἀργότερα, ὁ Burkert ἀλλάξε ριζικὰ αὐτὴν τὴν παραδοσιακὴ θεωρία τῶν ἐπιστημόνων τῆς «Σχολῆς Cambridge», ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸ ἔργο του «Structure and History in Greek Mythology and Ritual» καὶ τὸ ἄρθρο του «Griechische Mythologie und Geistesgeschichte der Moderne»⁵. Παίρνει ὡς ἀφετηρία τὴ δομικὴ προσέγγιση στὴν ἀφήγηση τῶν λαϊκῶν μῦθων, ποῦ θεμελίωσε ὁ Ρῶσσοσ φορμαλιστῆς V. Propp⁶, τὴ συνοψίζει, ὅμως, ὡς ἐξῆς: στὴ μυθολογικὴ ἀφήγηση ὑπάρχει μία ὁδηγία κ' ἓνα καθῆκον· ὁ ἥρωας πρέπει νὰ ἀναζητήσει κάτι χαμένο καὶ νὰ τὸ πάρει· ἀφοῦ συγκεντρώσει σχετικὲς πληροφορίες, ἀρχίζει τὸ ἔργο του· συναντιέται μὲ ἄλλους, βοηθοὺς ἢ ἐχθροὺς· τὸ σκηρικὸ ἀλλάζει· βρίσκεται τὸ ἀντικείμενο τῆς ἀναζήτησης καὶ ἀποκτᾶται μὲ βία ἢ πονηριά· ὁ ἥρωας καταδιώκεται ἀπὸ τὸν ἀντίπαλο· ἀκολουθεῖ ἡ ἐπιτυχία καὶ ὁ τελικὸς θρίαμβος τοῦ ἥρωα. Ὁ Burkert κατανοεῖ τὸ μῦθο καὶ τὴν ἱεροτελεστία ὄχι ὡς τὸ ἓνα ἀπορρέον ἀπὸ τὸ ἄλλο, ἀλλὰ ὡς ὑφιστάμενα τὸ ἓνα δίπλα στὸ ἄλλο. Ὁ μῦθος, ἡ πλοκή, μπορεῖ νὰ συνδέεται μὲ τελετὲς. Ἡ τελετουργία θεωρεῖται ὡς τὸ ἀναγκαῖο μέσο ἐπικοινωνίας καὶ ἀλληλεγγύης μέσα στὴν κοινωνικὴ ὁμάδα· μὲ τὸ νὰ ἐξασθενίζει τὸ φόβο καὶ τὴν ἐπιθετικότητα εἶναι ἱκανὴ νὰ ἐμποδίσει μιὰ πραγματικὴ συμφορὰ. Τὸ ἴδιο ἐπιτυγχάνεται καὶ μὲ τὸ μῦθο, ἀν καὶ μὲ διαφορετικὰ μέσα· καὶ στὸ μῦθο τὸ θέμα εἶναι «κίνδυνος - θάνατος». Ἐδῶ, ὅμως, τὰ θύματα εἶναι ἀνθρώπινα, ἐνῶ ἡ ἱεροτελεστία περιορίζεται στὰ ζῶα. Μόνον ὁ μῦθος φέρνει στὴ φαντασία ὡς τὸ ἔπακρο ὅ,τι μὲ τὴν ἱεροτελεστία

4. Iason, Hypsipyle and the New Fire at Lemnos. A Study in Myth and Ritual, στὸ C Q 20, (1970), 1-16.

5. Structure and History in Greek Mythology and Ritual, Berkeley — Los Angeles 1979· Griechische Mythologie und Geistesgeschichte der Moderne, στὸ Les études classiques aux XIXe et XXe siècles: leur place dans l'histoire des idées. Entretiens, Hardt 26, (1980), 159-199.

6. V. J. Propp, Morphology of the Folktale, Austin, TX 1973².

ὀδηγεῖται μέσα σὲ πιὸ ἀθῶα κανάλια. "Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἀνάλυση τῶν ἱεροτελεστιῶν, ὁ Burkert ἀκολουθεῖ τὸ δρόμο πού ὀδηγεῖ στὴ βιολογία. Ἀπὸ ἄλλους ἐπιστήμονες, ὅπως τοὺς Julian Huxley καὶ Konrad Lorenz, δανείζεται τὸν ὅρισμό τῆς ἱεροτελεστίας: «Ἱεροτελεστία εἶναι πράξη πού ἐπαναλαμβάνεται γιὰ ἐπίδειξη». Ὁ Karl Meuli εἶχε ἤδη παρατηρήσει ὅτι στοὺς ἀνθρώπους, ὅπως καὶ στὰ ζῶα, ἡ τελετουργικὴ συμπεριφορὰ μπορεῖ νὰ χωριστεῖ ἀπὸ τὶς ἀρχικὲς τῆς ρίζες καὶ νὰ ἀποκτήσει κάποια νέα λειτουργικότητα, ἐνισχύοντας τὴν ἀλληλεγγύη — (π.χ. αὐτὸ συμβαίνει μὲ τὴν πένθιμη συμπεριφορὰ). Κοινωνιολόγοι καὶ ἀνθρωπολόγοι ἔχουν πεῖ ἐπανειλημμένα, ὅτι ἡ ἐνοποίηση τῆς ὁμάδας ἐπιτυγχάνεται κυρίως μὲ ἱεροτελεστικά μέσα.

Μεγάλος ἀριθμὸς τελετουργικῶν ἐθίμων ἐρμηνεύεται ἀπὸ τὸν Burkert ὡς ritualized, ἐπομένως εἶναι στερεότυπες καὶ «ἐκφυλισμένες» βιολογικὲς πράξεις. Μῦθος καὶ ἱεροτελεστία εἶναι, τελικά, ἓνα καὶ μοναδικὸ φαινόμενο μὲ δύο ἐκφάνσεις: καὶ τὰ δύο εἶναι «προγράμματα δράσης», καὶ τὰ δύο ἔχουν ἓνα βιολογικὸ βάθος, πού περικλείει μεταμορφώσεις μοντέλων δράσης τῶν πιὸ οὐσιαστικῶν ἀναγκῶν καὶ κρίσεων, τόσο τῆς ζωικῆς, ὅσο καὶ τῆς πρωτόγονης ἀνθρώπινης ὑπαρξῆς· καὶ τὰ δύο ἔχουν ἀποσπασθεῖ ἀπὸ τὶς ρίζες τους καὶ ὑπηρετοῦν τώρα κυρίως τὴν ἐπικοινωνία καὶ τὴν ἀλληλεγγύη. Ὁ μῦθος εἶναι ἡ προφορικὴ ἐκφραση, μιὰ ἀλληλουχία μοτίβων μιᾶς διήγησης, πού βασίζεται στὴν παράδοση καὶ στὸν ἀνθρώπινο χαρακτήρα. Ἡ τελετουργία εἶναι μιὰ ἀκολουθία σταθερῶν, —μέσῳ βιολογικῶν προγραμμάτων— καθορισμένων πράξεων, μιὰ ἀντανάκλαση σὲ δράση. Μῦθος καὶ ἱεροτελεστία εἶναι οὐσιαστικὰ ἐκδηλώσεις ταυτοσῆμων καταστάσεων καὶ τῶν ἔμφυτων ψυχικῶν τους συναισθημάτων.

Ἡ σχέση μῦθου - ἱεροτελεστίας δὲν στερεεῖται ἱστορικῆς διάστασης. Ὁ ἄνθρωπος στὴν Παλαιολιθικὴ ἐποχὴ ἐμφανίζεται ὡς Homo Necans (= ὁ ἄνθρωπος πού φονεῖ): ὁ ἐπιθετικὸς χαρακτήρας τῆς πράξης τοῦ φόνου ζῶων ἀπ' αὐτὸν γιὰ ἐξασφάλιση τροφῆς παράγει συγχρόνως ἓνα συναίσθημα ἐνοχῆς. Ἡ ἔνταση αὐτῶν τῶν ἀντιθέτων ἀναγκῶν γεννᾷ τὴν αἱματηρὴ θυσία. Ἡ ἱστορικὴ διάσταση συνδέεται ἐδῶ μὲ μιὰ λειτουργικὴ ἀνάλυση. Μιὰ διαδικασία ἐνοχῆς, ἐνωμένη μὲ ἄρνηση καὶ ἀπαλλαγὴ, ἐγκαινιάζει μιὰ σειρά πολιτιστικῶν ἐξελίξεων, πού μαρτυροῦνται εὐρέως στοὺς μῦθους καὶ τὶς ἱεροτελεστιές τῶν Ἑλλήνων.

Ἡ δευτέρα συμβολὴ τῆς «Σχολῆς Cambridge» στὴ σύγχρονη συζήτηση περὶ μῦθου καὶ ἱεροτελεστίας εἶναι τὸ ἐρμηνευτικὸ μοντέλο τῆς μύησης. Οἱ τελετουργίες μύησης ἦταν ἀντικείμενο μελέτης καὶ τῆς «Γαλλικῆς Σχολῆς», ἰδιαίτερα τοῦ A. van Gennep⁷. Ὁ Burkert στὸ πρῶτο του σημαντικὸ

7. A. van Gennep, Rites de Passage, Paris 1909· Ἀγγλ. μτφ., The Rites of Passage, London 1960.

ἔργο περι τῶν Πυθαγορείων, ὄχι μόνον ξεμπερδεψε τὴ μάζα τῆς παράδοσης ποὺ εἶχε συσσωρευθεῖ γύρω ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Πυθαγόρα, διακρίνοντας τὰ δογματικὰ ἀπὸ τὰ ἀφοριστικὰ δόγματα καὶ τίς ἐπιστημονικὲς ἔρευνες τῶν μετέπειτα Πυθαγορείων, ἀλλὰ ἐπιπλέον ἐπέσυρε τὴν προσοχὴ στὰ συμπτώματα μύησης⁸. Μιὰ βασικὴ ἐφαρμογὴ τοῦ μοντέλου μύησης παρουσιάστηκε στὸ ἄρθρο του «Kekropidensage und Arrhephoria»⁹, μιὰ ιδεώδης περιπτώση μύθου καὶ ἱεροτελεστίας.

Γενικὰ περὶ ἐλληνικῆς θρησκείας.

Τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ W. Burkert ὡς κλασσικοῦ φιλολόγου ἐπικεντρῶνεται στὴν ἔρευνα γενικὰ τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς θρησκείας. Μιὰ θαυμάσια ἐπισκόπηση τῆς ἐξέλιξής της ἀπὸ τὴ Νεολιθικὴ ἕως καὶ τὴν κλασσικὴ ἐποχὴ παρουσιάζεται στὸ ἔργο «Griechische Religion der archaischen und klassischen Epoche»¹⁰. Ἐδῶ εἶναι πασιδῆλα ἡ πολυμαθεία τοῦ συγγραφέα, ἡ σαφήνεια τῆς ἀνάλυσης καὶ ἡ αἴσθηση τῆς συμμετρίας. Ἡ χρῆση τῶν πηγῶν δὲν ἐξαντλεῖται μόνον στὰ κείμενα, ἀλλὰ καὶ στὰ ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα. Τὸ βιβλίο αὐτὸ παρουσιάζει ἕναν ἐντυπωσιακὸ ἀριθμὸ νέων λύσεων στὰ προβλήματα τῆς ἐρμηνείας τῶν ἐπὶ μέρους θρησκευτικῶν φαινομένων, ποὺ ἡ ἀξιολογία τους στηρίζεται ἐπίσης σὲ κοινωνιολογικὲς καὶ δομικὲς μεθόδους. Ὅπως ἦταν φυσικὸ, πολὺ σύντομα καθιερώθηκε παγκοσμίως ὡς ἐγχειρίδιο τῆς ἐλληνικῆς θρησκείας ἀντικαθιστώντας τὸ «Geschichte der griechischen Religion» τοῦ M. P. Nilsson. Περαιτέρω, ὁ Burkert εἰσηγήθηκε καὶ ἄλλη ἀλλαγὴ μοντέλου ὡς πρὸς τὴ συνολικὴ θεώρηση τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς θρησκείας. Κατὰ τὰ εἰωθότα, ὁ ἐλληνικὸς πολιτισμὸς γινόταν κατανοητὸς ἀπὸ τοὺς ἐπιστήμονες ὡς ἕνα εὐρὺ καὶ μεμονωμένο πολιτιστικὸ θαῦμα. Ὁ ριζοσπαστικὸς Burkert ἤδη ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ «Structure and History in Greek Mythology and Ritual» (1979) παρουσίασε τὴν ἱκανότητά του νὰ κατέχει τὸ περιεχόμενο τοῦ συνολικοῦ θρησκευτικοῦ πολιτισμοῦ τῆς ἀρχαίας Μεσογείου. Ἔτσι, ἡ μορφή τοῦ Ἑρακλῆ ὡς Κυρίου τῶν Ζῶων δὲν ἀπαντᾷ μόνον στὴν Ἀνατολή, ἀλλὰ καὶ στίς Ἰνδο-Εὐρωπαϊκὲς Μυθολογίες (Ἰνδική, Κελτικὴ, Ἰταλική), ἐξικνούμενη ὡς τοὺς σαμανιστικοὺς πολιτισμοὺς τῶν κυνηγῶν. Ἐχοντας, λοιπόν, ἐπεκτείνει τὴ διαχρονικὴ διάσταση τῆς μελέτης τῆς θρησκείας, ὁ Burkert ἐπέτυχε μιὰ παρόμοια συγχρονικὴ διεύρυνση στὸ «Die orientalisierende Epoche in der griechischen Religion und Lite-

8. Weisheit und Wissenschaft. Studien zu Pythagoras, Philolaus und Platon, Nürnberg 1962.

9. Kekropidensage und Arrhephoria, στὸ *H e r m e s* 94, (1966), 1-25.

10. Griechische Religion der archaischen und klassischen Epoche, Stuttgart 1977.

ratur»¹¹. Ἐδῶ ἀποδεικνύεται ὅτι ἡ ἀπὸ μακροῦ θεωρούμενη ὡς «ἡ ἀνατολί-
ζουσα περίοδος» στὴν ἑλληνικὴ τέχνη ἦταν μόνο μία ἀποψη μιᾶς εὐρέως δια-
δεδομένης ἀπορρόφησης τοῦ Ἀσιατικοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῶν θρησκευτικῶν
ἐπιδράσεων του. Κ' ἐνῶ οἱ ἑλληνιστὲς εἶχαν περιορισθεῖ στὴν ἐπισήμανση
τῶν παραλλήλων μεταξὺ τῶν Ἡσιοδείων διηγήσεων καὶ τῶν μύθων τῶν Χετ-
ταίων, ὁ Burkert διηύρυνε τὴ σύγκριση ἐρευνώντας ὄχι μόνον τὴ Χεττιτικὴ
παράδοση, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἄλλους πολιτισμοὺς τῆς Μεσοποταμίας. Συνεπῶς, ὁ
ἑλληνικὸς πολιτισμὸς γίνεται πλέον κατανοητὸς ὡς τμῆμα μιᾶς εὐρύτερης
πολιτισμικῆς περιοχῆς, ἡ ὁποία συνίστατο ἀπὸ τοὺς ἀνώτερους πολιτισμοὺς
τῆς Ἑγγύς Ἀνατολῆς.

Τὸ τελευταῖο ἔργο τοῦ W. Burkert ἀσχολεῖται μὲ τὶς μυστηριακὰς
λατρεῖες¹² — καὶ ὄχι θρησκείες, ὅπως σωστὰ τονίζει ὁ συγγραφέας. Οἱ μυσ-
στηριακὰς λατρεῖες δὲν θεωροῦνται ὡς μία καὶ μόνη λατρεία, ὅπως συνέβαινε
μέχρι τώρα, ἀλλὰ ὡς μία συλλογὴ ἀπὸ κοινοῦ τεσσάρων βασικῶν ἐκδηλώσεων.
Ὁ Burkert ἐπιδεικνύει ἐδῶ τὴν ἱκανότητά του νὰ ὑπερβαίνει τὰ ὅρια τῆς
μονοσήμαντης θεώρησης τῆς ἀρχαιότητος (= antiquarianism), ποὺ τόσο
συχνὰ συνδέεται μὲ τὴ μελέτη τῶν ἀρχαίων λατρειῶν, καὶ νὰ κατανοεῖ τὴν
ἔνταση τῆς θρησκευτικῆς ἐμπειρίας καὶ τὴ σημασία της γιὰ τοὺς πολῖτες ἑνὸς
ἀρχαίου κράτους.

Τὸ θέμα τῶν διαλέξεων (Gifford Lectures), ποὺ ἔδωκε ὁ W.
Burkert στὸ Παν/μιο St. Andrews τῆς Σκωτίας τὸ 1989, ἦταν «Tracks of
Biology and the Creation of Sense». Ἡ προβληματικὴ τοῦ βιολογικοῦ
ἐλέγχου καὶ τοῦ λεκτικοῦ στίς ἀρχαῖες θρησκείες ἀποτελεῖ τώρα τὸν κύριο
ἐρευνητικὸ στόχο τοῦ W. Burkert. Ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ θρησκεία ἐξεταζόμενη
κάτω ἀπὸ τὸ πρίσμα τῆς βιολογίας καὶ ἀνθρωπολογίας προβάλλει τὸν ἑλληνι-
κὸ πολιτισμὸ ὄχι μόνον ὡς δύναμη, ἀλλὰ καὶ ὡς προστατεύουσα δύναμη τῆς
κοινῆς ζωῆς τῶν Ἑλλήνων.

ΕΠΙΜΕΤΡΟ

Σύντομο βιογραφικὸ σημεῖωμα τοῦ W. Burkert.

Ὁ Walter Burkert γεννήθηκε στίς 2 Φεβρουαρίου 1931 στὸ Neuen-
dettelsau (Βαυαρία) τῆς Γερμανίας. Σπούδασε κλασσικὴ Φιλολογία, Ἱστο-
ρία καὶ Φιλοσοφία στὸ Erlangen καὶ στὸ Μόναχο. Ὑφηγητὴς στὸ Παν/μιο
τοῦ Erlangen (1961-1966), Junior Fellow στὸ Center for Hellenic Stud-
ies στὴν Washington (1965-1966), Καθηγητὴς στὸ Technische Univer-

11. Die orientalisierende Epoche in der griechischen Religion und Literatur, στὸ Heidelberg Akademieabhandlung 1984, Bericht 1.

12. Ancient Mystery Cults, Cambridge, Mass. 1987.

sität τοῦ Βερολίνου (1966-1969), Ἐπισκέπτῃς Καθηγητῆς στὸ Harvard University (1968), Τακτικὸς Καθηγητῆς στὸ Παν/μιο Ζυρίχης ἀπὸ τὸ 1969 καὶ Κοσμήτωρ τοῦ Faculty of Philosophy I (1986-1988), Sather Καθηγητῆς τῆς Κλασσικῆς Γραμματείας στὸ Παν/μιο τῆς Καλιφόρνιας Berkeley (1977)· Carl Newell Jackson Lectures στὸ Παν/μιο Harvard (1982)· Gifford Lectures στὸ Παν/μιο St. Andrews Σκωτίας (1989).

Ὁ W. Burkert εἶναι μέλος τῶν ἐξῆς ἐπιστημονικῶν συλλόγων:

Corresponding Fellow τῆς British Academy, τῆς Heidelberger Akademie der Wissenschaften, τῆς Braunschweigische Wissenschaftliche Gesellschaft, τῆς Bayerische Akademie der Wissenschaften, τῆς Oesterreichische Akademie der Wissenschaften.

Foreign Member τῆς American Philosophical Society, τῆς American Academy of Arts and Sciences.

Honorary Member τῆς Society for the Promotion of Hellenic Studies, London, Διδάκτωρ honoris causa τῶν Παν/μίων Toronto καὶ Fribourg (Ἑλβετίας).

Κατάλογος τῶν σπουδαιότερων ἔργων τοῦ W. Burkert.

— Weisheit und Wissenschaft. Studien zu Pythagoras, Philolaos und Platon, Nürnberg 1962. Ἀγγλ. ἔκδ.: Lore and Science in Ancient Pythagoreanism, Cambridge, Mass. 1972.

— Homo Necans. Interpretationen altgriechischer Opferriten und Mythen, Berlin 1972. Ἱταλ. ἔκδ.: Homo Necans. Anthropologia del Sacrificio Cruento nella Grecia Antica, Torino 1981. Ἀγγλ. ἔκδ.: Homo Necans. The Anthropology of Ancient Greek Sacrificial Ritual and Myth, Berkeley, Cal. 1983.

— Griechische Religion der archaischen und klassischen Epoche, Stuttgart 1977. Ἱταλ. ἔκδ.: Storia della Religioni, vol. 8: I. Greci, Milano 1984. Ἀγγλ. ἔκδ.: Greek Religion. Archaic and Classical, Cambridge, Mass. 1985· Oxford 1985.

— Structure and History in Greek Mythology and Ritual, Berkeley, Cal. 1979. Ἱταλ. ἔκδ.: Mito e Rituale in Grecia. Stuttura e Storia, Bari 1987.

— Die orientalisierende Epoche in der griechischen Religion und Literatur, Sitzungsberichte der Heidelberger Akademie der Wissenschaften, Philosophisch - historische Klasse 1984.

— Ancient Mystery Cults, Cambridge, Mass. 1987. Ἱταλ. ἔκδ.: Antichi Culti Misterici, Bari 1989. Γερμ. ἔκδ.: Antike Mysterien. Funktionen und Gehalt, München 1990.